

9

A tehetséges gyerekek személyiségjellemzői és magatartása

A tehetség fogalma, típusai és előfordulási aránya

Zsubrits Attila

A tehetséges emberek egy vagy több területen átlagon felüli képességgel rendelkeznek, akik ennek köszönhetően kiemelkedő teljesítményt érnek el. A szunnyadó tehetség a fejlődési-fejlesztési folyamatban bontakozhat ki, amely során az örökletes adottságok és a környezeti hatások együttese mellett az egyén sajátos pszichodinamikai működése szintén hozzájárul az emberi közösség egésze számára értékes eredmények megszületéséhez.

A tehetségkép kultúránként és koronként változást mutat. Mindig az adott társadalom határozza meg azokat a szempontokat, követelményeket, amelyek mentén a teljesítmények kiemelkedő pozitív értéket képviselnek, és magukat az alkotókat elismerés veszi körül. Ugyancsak korszakonként változik az a számérték is, hogy a népesség hány százalékát tekintjük tehetségesnek.

A tehetség a kivételes művet létrehozó személy és a társadalom számára mást és mást jelenthet. Szerencsés egybeesésnek köszönhetően mindkét fél jól jár vele: úgy tud építkezni belőle a teljesebb közösség, hogy közben az egyén önmegvalósítási igénye is érvényesül. A pedagógiai tehetséggondozás menetében pedig a tehetségekkel párhuzamosan a velük foglalkozó pedagógusok szintén értéket teremthetnek.

Az összegzésre törekvő szakirodalmi munkákban a tehetség fogalmi meghatározásának nagyon széles spektrumával találkozhatunk (pl. Gyarmathy, 2006). Saját témakörünk szempontjából itt most csak – kiindulási és szemléleti alapvetésként – a legszükségesebb megállapításokat érintjük.

A tehetségmodellek jól követhető módon mindig korlátozott számú összetevőket neveznek meg a tehetség fogalmi definiálásakor. Tannenbaum pszichoszociális tehetségmodellje 5 egyenrangú faktornak a meglétét sorolja fel: általános intellektuális képesség, speciális képességek, nem intellektuális facilitátorok (motiváció, énkép, személyiségjegyek, problémával való szembesülés módja), környezeti tényezők és véletlen tényezők (adottságok, rendelkezésre álló társadalmi lehetőségek). Így a tehetség a sajátos személyes adottságokon és képességeken túlmutatva a mindenkor társadalmi tényezők által jelentősen determinált erők összjátékaként értelmezhető. Sternberg tehetségkritériumai alapján akkor mondhatjuk ki valakiről, hogy te-

hetséges, hogy ha az általa létrehozott produktum egyszerre jellemezhető a következő tulajdonságokkal: kiválóság, ritkaság, a teljesítmény kimutathatósága és az értékesség.

A tehetséget tehát nem tekinthetjük egyetlen személyiségvonásnak vagy személyes tulajdonságnak, hanem sokkal inkább „cselekvésekhez szükséges készségek, képességek és kulturálisan meghatározott tevékenységi lehetőségek kapcsolataként” definiálhatjuk (Dávid, 2008. 23.).

A pedagógiai megközelítést szem előtt tartva Renzulli klasszikusnak számító értelmezése szerint a tehetség három pontosan körvonalazható képességterületnek a találkozásából jön létre. Ez alapján a nevelési-oktatási intézményekben azonosítható tehetségpotenciál kritériumai a következők lehetnek: átlag feletti általános intellektuális és specifikus képességek, kreativitás, motiváció. A tehetség kibontakoztatásában a teljes szocializációs mezőnek, kezdetben tehát a családnak, majd a nevelési-oktatási intézményeknek és a kortárscsoportoknak (ezt tartalmazza Mönks háromszögű modellje), valamint az egész társadalomnak kitüntetett felelőssége van. (Balogh, 2007)

Feldhausen a tehetség fogalmába beletartozónak véli az egyén személyes viszonyulását, egy olyan ént, amely képes a saját tehetségre való hajlamát, képességeit felismerni és elfogadni. Ehhez természetesen a tehetségelethez való alkalmazkodásra, tanulásra is szükség van. Gagné szerint viszont az én, a motiváció, a feladat iránti elkötelezettség ténylegesen nem is tehetségtényezők, hanem olyan katalizátorok, amelyek az általános képességek és specifikus hajlamok, illetve a tehetség megnyilvánulásához szükséges képességek kialakulását segítik elő. A tehetség kibontakoztatásának folyamatában az egyénben rendelkezésre álló képességek fejlesztését és a tanulás együttesét olyan katalizátorok támogatják, mint az intraperszonális fizikai és pszichológiai funkciók (motiváció, akarat, személyiségvonások), valamint a tárgyi és személyes környezet, a feladatok, az események. (Dávid, 2008)

A perszonális képességek rendszerezését (pl. Gardner: többszörös intelligencia modellje) és a gyakorlati életben is a leggyakrabban megnyilvánuló kiemelkedő teljesítményeket figyelembe véve az alábbi tehetségtípusokról beszélhetünk:

1. matematikai képességek tehetségterülete,
2. nyelvi képességek tehetségterülete,
3. képzőművészeti képességek tehetségterülete,
4. zenei képességek tehetségterülete,
5. sportképességek tehetségterülete,
6. szociális és vezetői képességek tehetségterülete.

Ezeknek a képességterületek a körvonalazása jó alapot szolgáltat az iskolai tehetségkiválasztás és tehetséggondozás működéséhez. Az óvodapedagógiában pedig a tehetségsegítés az alábbi konkrét tevékenységekben valósulhat meg (Nagy, 2011): 1. A nyelvi tehetségterületen belül: az anyanyelvi játékokban, a mese-vers tevékenységekben, a kommunikációban, a drámajátékokban vagy a bábjátékokban. 2. A logikai-matematikai-természeti tehetségterületen belül: különböző játéktevékenységekben, logikai játékokban, a sakkjátékokban, a környezetismereti tevékenységekben. 3. A testi-kinesztetikus tehetségterületen belül: a mozgásos tevékenységekben, az énekes játékokban, a népi játékokban, a táncban. 4. A térbeli-vizuális tehetségterületen belül: képzőművészeti alkotásokban, a népi kismesterségekben, a barkácsolás során, a térépítésben, a kézügyességet fejlesztő játékokban. 5. A zenei tehetségterületen belül pedig: az énekes-ritmikus-zenei képességfejlesztő tevékenységekben és a hangszeres játékokban.

Az emberek képességeikben összehasonlíthatók. Az összevetéseket a képességek mérési eredményei teszik lehetővé. A normális eloszlás ismert törvényszerűsége alapján az emberek többsége a képességek színvonalában az átlagos övezetbe tartozik, és csupán kisebb részüik kerül a gyengébben vagy a jobban teljesítők csoportjába. A teljes népelességen belül pedig csak nagyon kevesen a kimagasló képességűek táborába. A Stanford–Binet-teszt értékelési rendszere alapján például a 140-es intelligenciakvóciens (IQ) fölött beszélünk extrém magas intelligencia-teljesítményről. (Kun–Szegedi, 1996).

A kérdés, hogy hol húzzuk meg a határt a tehetségesek és a nem tehetségesek között, akkor válik igazán kiélezetté, amikor például arról kell döntenünk, hogy kik kerüljenek még éppen be az adott tehetségfejlesztő programba. Nyilván a finanszírozási lehetőségek figyelembevételével mellett legjobban az az álláspont védhető, hogy a gyerekek minél szélesebb köre vehessen részt a képzéseken.

A kivételesen magas teljesítményt felmutató tehetség definiálása mellett a potenciális tehetség fogalmának használatára szintén sor kerülhet (Gyarmathy, 2012). Így szélesebb rétegek számára nyílik lehetőség a tehetségesek csoportjába való bejutáshoz, valamint azzal párhuzamosan az egyéni képességek minél sokszínűbb kiműveléséhez. Renzulli szerint az iskolás gyerekek maximum 25%-a igényelne tehetségfejlesztést. Gagné 10-10%-ra teszi a tehetségígert (gift, potenciál) és a már eredményeket felmutató tehetség (talent) csoportjaiba tartozók arányát. Az intellektuális képességek terén pedig a diákok körülbelül 5 százalékát tekinthetjük potenciálisan tehetségeseknek (Gefferth–Herskovits, 2004).

TEHETSÉGGAZONOSÍTÁS ÉS A TEHETSÉGGONDOZÁS

A folyamatdiagnosztikai megközelítés, tehát a gyerekek folyamatos szűrése és a mérési eredmények megfelelő visszacsatolása előnyösen támogathatja a fejlesztést. A tehetségígert és a tehetséget már kiművelt személy kategóriájának az elkülönítése arra a fejlődési útra hívja fel a figyelmet, amely során lényeges mozzanatként vetődik fel a tehetségek azonosításának és fejlesztésének kérdésköre. Ebben pedig a minél korábban és a minél nagyobb fokú szakszerűséggel történő beavatkozást szorgalmazhatjuk. Ugyanakkor a tehetségek fejlődésében szerepet játszó hatások nagyfokú komplexitása miatt inkább csak irányelveket fogalmazhatunk meg.

Problémát jelent az a tény, hogy a tehetségre utaló jegyek különböző időpontokban azonosíthatók. Nem biztos, hogy a korábban tehetségesnek vélt gyerekek későbbi életszakaszában valóban képesek lesznek kimagasló teljesítmények elérésére. Másfelől pedig gyakran látjuk azt, hogy a felnőttként igazi tehetséggé váló személy nemcsak hogy korábban semmi jelét nem mutatta kiválóságának, hanem gyermekkorában, az iskolás éveiben pont az ellenkezőjeként viselkedett, és például súlyos magatartási vagy tanulási zavarral küzdött. Mindezek ellenére az intézményesült tehetséggondozási koncepció a minél tudatosabb azonosításra és a célzottabb tehetségevelésre helyezi a hangsúlyt.

Feldhausen a tehetséges gyerekek felismerését segítő jellemzők között a következőket sorolja fel:

1. A gyors és könnyen történő ismeretelsajátítási készség.
2. Korábbi érés és a képességek fejlettebb színvonala.
3. Verbális hatékonyság és a tanulási képességek eredményessége már korai időszakban.
4. Gyors felfogóképesség és az intellektuális képességek magas színvonala.
5. Széles körű érdeklődés a világ dolgai iránt, sikeres helyzetfelismerési és reagálási képesség, valamint hatékony szociális képességek, érdeklődés. (Tóth, 2000)

Bizonyos viselkedési jegyek már a nagyon korai életkorban szemet szúrhatnak a környezet számára. Az idegrendszer gyorsabb érése, biológiailag determinált fejlődési programja korábbi teljesítményeket hozhat. Óvodáskorban a zenei, a matematikai és a mozgáshoz kapcsolódó tehetségigérettel találkozhatunk elsősorban. Ezeket a területeken már ekkor megvalósulhatnak egyéni fejlesztések. Ugyanakkor mégis ebben az időszakban inkább a kisgyerekek fejlődési igényeihez illeszkedő tevékenységekben átélhető biztonság és szabadság kettős gondolatiságának az érvényesülését érdemes kiemelni a nevelési gyakorlat számára, illetve azt, hogy a kisgyerekek minél harmonikusabb érzelmi fejlődésének a támogató kíséretére van mindenekelőtt szükség. Ennek az attitűdnek az érvényesülése pedig valamennyi óvodás életében nélkülözhetetlen.

Szerte a világon 3 fő tehetséggondozási irányt tartanak elfogadhatónak a szakemberek. Ezek a gyorsítás, az elkülönítés és a gazdagítás (Herskovits, 2000). A stratégiák alapvetően arra szolgálnak, hogy a tehetséges gyerekek gyorsabban és hatékonyabban, illetve az egyéniségükhöz jobban illeszkedő módon jussanak az ismeretekhez. A gyorsítás azt jelenti, hogy a diákok rövidebb idő alatt sajátítják el a tananyagot, mint a társaik. Az elkülönítés során a gyerekek célirányos fejlesztésen vesznek részt iskolán belüli vagy iskolán kívüli képzések keretében. Végül a gazdagítás stratégiája hozzájárulhat ahhoz, hogy az érintett gyerekek műveltsége tovább bővüljön a speciális fejlesztések, a tananyagon túlmutató problémaorientált, interdiszciplináris megközelítés, valamint a személyiségfejlesztési és kreativitásfejlesztési programok működése által.

Nagy Jenőné (2010) a Nemzeti Tehetség Program (2008) tartalmához kapcsolódóan az alábbi alapelvek érvényesülését tartja kívánatosnak: (1.) A tehetségsegítés ideje a kora gyermekkortól egészen a felnőttkorig tart. (2.) A tehetséggondozás hagyományainak megőrzése értéket jelent a jelen és a jövő nemzedék számára. (3.) A korai támogatás csak a sokszínűséget biztosító, változatos tehetségfejlesztő programok által valósulhat meg hatékonyan. (4.) A tehetségfejlesztő programok elérésében érvényesülni kell az esélyegyenlőség elvének. Már 3-4-5 éves korban megtörténhet a tehetségigéret azonosítása, amit a tehetséggondozó műhelyekbe kerülés követhet. (5.) Biztosítani szükséges a tehetségsegítés folyamatosságát és a későbbiekben a gyerekek igényeihez igazított átjárhatóságot. (6.) Segíteni kell a gyerekek releváns tehetségterület melletti elköteleződését és a fiatalok tudatos önfejlesztési igényének a kialakulását. (7.) A hatékonyság fokozását az óvodai tehetségműhelyekben is érvényesíteni szükséges, ami a képességek szerinti differenciálással az egyéni és a kiscsoportos tevékenykedtetésekkel valósulhat meg. (8.) A társadalmi felelősségvállalás a tehetségek támogatásában az óvodában is megjelenik, ami elsősorban a gyerekek tudatos nevelésében nyilvánul meg. (9.) A tehetséggondozásban részt vevő szakemberek megbecsülése az egész társadalom számára kívánatos elvárás. Végül a szerző kiemeli, hogy (10.) a tehetséggondozás csak akkor maradhat fent hosszú távon, ha a társadalmi szereplőkkel sikerül elfogadtatni ezt az új szemléletet.

A TEHETSÉGES GYEREKEK SZEMÉLYISÉGÉNEK ÖSSZETETTSÉGE

Egyrészt igaz az – ahogyan minden emberre egyformán igaz –, hogy a tehetség is a testi, a pszichés, a szociális összetevők komplex rendszerével rendelkezik, és az örökletes adottságok és a környezeti erők függvényében szerveződően egyedi, csak rá jellemző fejlődési útvonalat jár be. A tehetségek különböznek mindenki mástól. Nemcsak az átlagosoktól, hanem a további tehetségesektől is. Lehetnek olyan tulajdonságdimenziók (pl. a sokoldalú érdeklődés vagy éppen a beszűkült érdeklődési kör), amelyben nagyfokú változatosságot figyelhetünk meg. Másrészt azonban az is igaz, hogy léteznek olyan általánosítható tulajdonságok, amelyek csak órájuk jellemzőek. De az eltérő tehetségitirányok szintén árulkodhatnak tovább részletezhető különbségekről.

A tehetséges személyek az intellektuális adottságaiknak köszönhetően sikeresebben tudják hasznosítani a környezetből érkező ingereket. Kreatívabbak, motiváltabbak, nagyobb önfegyelmel rendelkezők, kitartóbbak, és konstruktív kritika jellemzi őket. Kiterjedtebb lehet az érdeklődési körük, valamint nagyobb énerőt és stabilitást birtokolhatnak, de kevésbé elégedettek. Fontos erőt jelent számukra a tanulás szeretete, a tanuláshoz szükséges motiváció megléte. A tehetséges személyek inkább belső kontrollvezérlésűek, önállóak és fejlődésorientáltak. A sikert képességeiknek és saját erőfeszítéseiknek tulajdonítják. (Mircsics, 2014)

Csíkszentmihályi Mihály kiemeli, hogy az értékes teljesítmény gyakran több ember együttes munkájának az eredménye, ezért fontos a másakra figyelés, a kooperáció képességének a megléte. Az egyedi sajátosságok között pedig megemlíti az absztrakt problémák megfogalmazásának és kialakításának készségét, a rend és a szépség iránti érdeklődést. A tehetséges személyeket intrinzik motiváció irányítja. Egyszerre jellemző rájuk az introverzió és az öntörvényűség, illetve a konformitás gyengesége és a morális bizonytalanság.

A folyamatos kitartó gyakorlás következtében a tehetséges fiatalok szakértőjévé válhatnak a kiválasztott területüknek. Sternberg szerint ebben 5 tényező játszik szerepet: a metakogníció, a tanulási készség, a tudás, a gondolkodási készség és a kontextus együttes rendszere, amelyet a motiváció aktivizál.

Csíkszentmihályi Mihály (1997) flow-nak, áramlatélménynek, tökéletes élménynek hívja azt a tevékenységvégzés közben átélhető kiegyensúlyozottságot és nagyfokú szabadságot adó állapotot, amelyben pszichikus energiáinkat koncentráltan, teljes odaadással általunk kontrollált feltételek között teljesítmények elérésére fordíthatjuk. A flow-állapotot mindig irányított feladatvégzés közben tudjuk elérni, amikor képességeinknek megfelelő követelményekkel kerülünk szembe. A szerző emellett érvel, hogy a tehetség nélkülözhetetlen komponense ez az erős szubjektív involválódás. Az alkotás folyamata alatt az egyén a külvilágot távol tartva integrálódni képes, „feloldódik, beleolvad, elmerül” a tevékenység végzésébe. A sorozatos flow-élmények a lelki komplexitás részét képezik. A komplex tudat, a komplex figyelmi állapotnak az elérésére való képesség határozott személyiségvonássá szerveződik. A gyerekek már a korai éveikben kialakítják ezt a figyelmi összpontosítási késztetésüket, a komplex lelki beállítódásukat, aminek tehát kulcsfontosságú szerepet tulajdoníthatunk a tehetség megjelenésében (Csíkszentmihályi–Rathunde–Whalen, 2010).

A kreatív emberek fontos jellemzője a divergensen gondolkodás, amikor többféle megoldásmód kipróbálására képesek, és jól tudják mozgósítani kiterjedtebb ismereti bázisukat.

A megszokottól eltérő látásmód jellemzi őket, mások által nem mindig könnyen követhető, újszerű megközelítéseket alkalmaznak, miközben új összefüggésekre jönnek rá. „Nem alkalmazkodnak, hanem létrehoznak, nem megtanulnak, hanem rátalálnak, vagy kitalálnak.” A kreativitás fontos jegyei Torrance megállapítása alapján: az originalitás, a flexibilitás és a fluencia, vagyis az eredetiség, illetve a gondolkodás rugalmassága és könnyedsége. (Gefferth-Herskovits, 2004)

Gyarmathy Éva (2012) a tehetséges gyerekek további sajátosságait is leírja. Ezek szerint a kiemelkedő képességű fiataloknak általában eltérő a tanulási stílusa, a tanulási sebessége, az érzelmi élete, az érdeklődése, a szükségletei és a fejlődési jellemzői, aminek következményeként kialakulhatnak a különféle viselkedési változatok és az extrém teljesítmények.

Általánosan ismert az a fejlődési törvényszerűség, hogy a gyerekek egy azonos életkorban más-más fejlettségi szinten állnak a képességeikben (koegzisztencia törvénye). Másrészt érzékelhető az is, hogy az egyéni képességprofilban szintén eltérések mutatkoznak. Már kisgyermekkorban jól láthatók ezek az egyéni különbségek a gyerekek viselkedésében és tevékenységében. A potenciális tehetségeknél azonban ezen túlmenően még látványosabb teljesítménybeli kilengésekkel is találkozhatunk.

A tehetséges gyerekek tehát markáns fejlődési egyenetlenséget élnek át a képességterületeiken. Kevés olyan tehetség van, aki valamennyi képességterületen kiemelkedőt tud alkotni. Nagyon gyakran a kiváló értelmi képességek átlagos vagy gyengébb szintű szociális és motoros képességekkel párosulnak. Lehetnek olyan képességeik, amiben leahagyják az idősebb gyerekeket vagy akár a felnőtteket, míg más esetben még a kortársaiknál is gyengébben szerepelnek. Olykor a környezetük szeretné, ha a viselkedésük illeszkedne a kiemelkedő értelmi képességükhöz, ugyanakkor mégis gyerekként kezelik őket. A szülők és nevelők nem mindig találják meg a reális követelményszintet.

Terrassier disszinkronitás elméletében egyénen belüli és egyénen kívüli egyenetlenséget különböztet meg. Belső disszinkronitás alatt azt értjük, hogy a kiváló intellektuális képességű gyerek elmaradást mutat a további területeken: a szociális és az érzelmi viselkedésben, illetve a fizikai és motoros képességeiben. Mozgáskoordinációs nehézségek és nyelvi képességbeli problémák ugyancsak megfigyelhetők náluk. A külső disszinkronitás fogalma a környezetben érzékelhető anomáliákra utal. A tehetséges gyerekek nagyon gyakran a kortársaik helyett az idősebbeket vagy a felnőtteket preferálják, velük érzik jól magukat, velük tudnak együtt gondolkodni, beszélgetni. Ugyanakkor a kiválasztott felnőttek sem képesek mindig megbirkózni a tehetségesek bonyolult elvárásaival.

A tehetségek további lényeges sajátossága, hogy intellektuális hatékonyságuk intenzív érzelmi átéléssel jár együtt. Nemcsak más módon gondolkodnak, hanem a belső érzelmi életük szerveződése is eltér. Nagyobb fokú tudatosság, nagyobb érzékenység, és az információk hatékonyabb kognitív feldolgozása jellemző rájuk. A tehetségesek általában többet foglalkoznak a saját gondolkodási folyamataikkal. Már gyermekkorban kialakulhat a metakognícióra való képességük. Tanulásukat nagyon gyakran egyedül szervezik, és az érdeklődésüknek megfelelően képesek előre megtervezni jövőbeni céljukat.

Még egyszer fontos aláhúzni, hogy bár a felsorolt jellemzők lényeges tulajdonságokat neveznek meg, amelyek elkülöníthetők a gyerekeknél, azonban azoknak az előfordulása nagyon változatos formát ölthet, és semmiképpen sem beszélhetünk minden esetben kizárólagos szerepükről.

A tehetséges gyerekek egyedi, az átlagostól eltérő fejlődési lehetőség birtokosai, akik sokszor a külvilágot próbára tevő személyiségkomponensek együttesével rendelkeznek, amely

összetevőkben az erősségek mellett különböző területek gyengeségei nehezíthetik az elfogadásukat. Az eltérő sajátosságok a kognitív funkciókban, az emocionális megnyilvánulásokban és a szociális viselkedésselületeken azonosíthatók.

A TEHETSÉGES GYEREKEK KORAI SZEMÉLYISÉGFEJLŐDÉSE

A fejlődés egész életen át tartó dinamikus folyamat. A képességek kialakulását, fejlődését az adottságok és környezeti tényezők együttes kölcsönhatása biztosítja. A szülők, a pedagógusok viszonyulása már kezdetektől fogva formálja a gyerekek viselkedését. Az egészséges fejlődés feltételezi azt, hogy a környezet akceptálja a kisgyerekek spontán cselekvési szabadságát, az együttműködési igény érvényesülését, az egyéni érdeklődés új magatartási formákban és kapcsolattartási mintákban történő manifesztálódását. Ebben a folyamatban a külső ösztönzések pozitív fordulatot hozhatnak (Mönks–Ypenburg, 1998).

Winnicott (2004) már a legkorábbi anya–gyermek kapcsolat alakulásában hangsúlyozza a gyerekek szükségleteihez igazodó megfelelő szülői illeszkedés szerepét (amit az „elég jó” anya, szülő tud biztosítani). Ez kezdetben a biztonságos légkör megteremtését, majd pedig a gyermek önállósodását serkentő kezdeményezések támogatását jelenti. Az ilyen viszonyulás optimális feltételt jelenthet minden kisgyermek sikeres pszichikus fejlődése szempontjából.

A tehetséges gyerekek szülei gyakran számolnak be arról, hogy szinte már a születés pillanatától kezdve megfigyelhető volt gyermeküknél a tárgyak és az emberek iránti fokozottabb kíváncsiság. Az intenzív tudásvágy a korábban jelentkező tanulási törekvésekben tud érvényesülni, ezért a tehetséges gyerekek az átlagos társaikhoz képest nagyobb előnyökkel rendelkeznek. Így például felgyorsulhat a beszédfejlődésük, hamarabb kezdenek el beszélni, korábban használhatják az összetett mondatokat. Az olvasás, az írás, a számolás iránti érdeklődés sem ritka náluk, ezért ezeket a készségeket előbb birtokolják. (Mönks–Ypenburg, 1998)

Herskovits Mária (n. é.) szakirodalmi ismeretek és saját praxisában szerzett tapasztalatai alapján a tehetséges gyerekek fejlődési sajátosságaival kapcsolatosan szintén arról számol be, hogy már csecsemőkorban megfigyelhetők szokatlan, váratlan érési-fejlődési fordulatok, amelyek nem mindig csak egyetlen képességterületre korlátozódnak. Ő úgy fogalmaz, hogy egyfajta „intellektuális előreszaladás” jellemzi őket: az elvonatkoztatási készség, az absztrakció, az analógias gondolkodás, a későbbi életkorban esedékes gondolkodási műveletek alkalmazása.

A tehetséges gyerekek hamarabb használhatnak elvont fogalmakat, általában gazdag a szókincsük, és látványos a kifejezőkészségük. De az is előfordul, hogy túl gyors a tempójuk, és érthetetlenül beszélnek. Általában hamar képesek a logikai műveletek elvégzésére, a következtetésre, az általánosításra és a decentráls képességére. Ezek a képességek akár már 2-3 éves korban jelentkezhetnek.

Óvodáskorban mélyebb szintű, sokféle tudással rendelkeznek, amely ismeretek nem mindig csak a saját érdeklődési területükre vonatkoznak. Hamar használják a könyveket. Egy részük kedveli a meséket, míg mások teljes mértékben elutasítják azokat. Olvasási szokásaikban szintén rendszertelenség látható. Szintén a normál kornál előbb alakul ki a kritikus gondolkodásuk, amely olykor fékezhetetlen logikára épül. A korán fejlődő képességek között megtalálható a humorérzék és a gondolkodási műveletek megfordítási képessége is.

Rendkívül színes, gazdag fantáziavilágukról szintén már ebben az időszakban megbizonyosodhatunk.

Más kutatási eredmények ugyancsak aláhúzzák, hogy a tehetséges gyerekek a különféle ingerekkel szemben nagyfokú nyitottságot tanúsítanak. De hangsúlyozzák azt is, hogy szociális viselkedésükre függetlenség, a csoportnyomásnak való erősebb ellenállás jellemző. Határozott énképük és bontakozó identitásérzésük elutasításra kerülhet. Gallagher szerint a kreatív produktivitás ellentmondásba kerülhet a szociális konformitással. (Ranschburg, 2004)

Mönks és Ypenburg (1998) kutatásukban a nagyon tehetséges gyerekek viselkedésének jellemzésénél – megerősítve és kiegészítve az eddigieket – a következőket tartják kiemelésre érdemesnek:

1. széles körű intellektuális érdeklődés,
2. nagyfokú kíváncsiság és tanulékonyság,
3. fokozottabb aktivitás és változékony alvásszükséglet,
4. koncentrált és szerteágazó tevékenységek,
5. elkötelezettség, feladattudat,
6. kitűnő emlékezet,
7. perfekcionizmus
8. és az élet nagy kérdéseivel való foglalkozás, amely már a korai időszakban megmutatkozik.

A szerzők a tanulási képességek fejlődésében szintén az olvasás, az írás és a számolás gyorsabb megjelenését hangsúlyozzák. A gyerekek a mennyiségi és számtani ismeretek alkalmazásával ugyancsak kitűnnek a többiek közül. Rendszerint valamilyen sajátos, egyéni számolási módszer használatával hívják fel magukra a figyelmet.

Passzív szókincsük egyéves korukban elérheti a 100 szóból álló terjedelmet, ami általában csak kétéves korra jellemző. A nagyon tehetséges gyerekek korán felismerik a világban megfigyelhető jelenségek közötti összefüggéseket. A tárgyállandóság képessége ugyancsak korábban jelentkezhet náluk, erre akár már féléves korban képesek, míg normál esetben csak 18 hónapos korban jelenik meg ez a képesség. A pszichomotorika területén szintén gyorsabb fejlődéssel találkozhatunk. De az sem ritka, hogy egyéves kor előtt megtanulnak járni, akár már 7 hónapos korukban.

A tehetséges gyerekek tehát a korai életkorukban színesebb képet mutató fejlődési sajátosságokkal és hamarabb megjelenő motoros és intellektuális képességekkel rendelkeznek. Ezek a viselkedési formák a családtól, az elsődleges pedagógiai intézményekben dolgozó nevelőktől fokozottabb érzékenységet, toleranciát és felelősséget igényel.

A KÜLÖNLEGES NEVELÉSI IGÉNYŰ TEHETSÉGES GYEREKEK JELLEMZŐI

A legújabb kutatási megállapítások elkülönült csoportként foglalkoznak a sajátos nevelési igényű, a beilleszkedési és tanulási zavarral küzdő, magatartási problémákat mutató, valamint az alulteljesítő tehetségek vizsgálatával. A tehetségük mellett tehát valamilyen más területen

további odafigyelést igényelnek, ezért kettős különlegességük csoportjáról is beszélhetünk (Gyarmathy, 2013). Velük kapcsolatosan az alábbiakat érdemes kiemelni.

A tehetségazonosítás és -gondozás kiterjed a sajátos nevelésű igényű gyerekek, illetve a beilleszkedési és tanulási zavart mutató gyerekek körére, akik közülük rendelkeznek azokkal az adottságokkal, képességekkel, teljesítményekkel, amelyek abban a közösségben releváns tehetségkritériumnak számítanak.

A tehetség megítélésekor az emberek többségénél látható képességeket és viselkedéseket figyelembe vevő abnormalitás–normalitás dimenzió nem érvényesíthető. A sajátos nevelési igény és a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézség a személy és környezet interakciójában alakul ki, ugyanúgy ahogyan a tehetségük, ezért a személyiségfejlődés során szorosan összefonódik és egymástól elválaszthatatlan a két különlegesség.

Kettős különlegességük még sérülékenyebbé teszi az érintetteket, mintha csak az egyik csoportba tartoznának. Másrészt viszont a tehetségterületük jó lehetőséget ad az alkotásra, a kiemelkedő teljesítmény megszületésére, illetve gyengeségeik és hiányaik kompenzálására. Emellett tehetségükből adódó többletforrásaik felvértezettebbé teheti őket, szemben az ilyen tehetségelethelességgel nem rendelkező embertársaikkal.

A kettős különlegességű gyerekek gyakran bekerülnek az alulteljesítők közé, mivel képességeik diszharmonikus fejlődése és a nem megfelelő környezeti elvárások kudarcot hoznak számukra. Az alulteljesítés az egyén és a környezet közötti inkongruenciából alakul ki, ami a rugalmatlan intézményi követelményrendszer hatására olykor jelentős problémát jelenthet.

Az alulteljesítő gyerekek közös sajátossága, hogy a lehetséges és a tényleges teljesítmény között hosszú időn keresztül eltérés jelentkezik. Okai között motivációs, személyiségbeli, interperszonális és tantervi-oktatási tényezők egyaránt megtalálhatók. Az alulteljesítés prevenciójában egyrészt (1) a szociális hatások (családi, iskolai, kortársi ártalmak) változtatásának szerepére hívhatjuk fel a figyelmet, (2) másrészt a pedagógiai környezet megváltoztatásában rejli lehetőségekre, (3) harmadrészt a képességek fejlesztésének fontosságára. (Mező, 2008)

Gyarmathy Éva (2013) azt is kiemeli, hogy mind az eltérő csoportokba tartozó tehetségígéret azonosításánál, mind pedig a tehetséggondozásuk során kellő körültekintéssel kell eljárni, mivel még összetettebb tényezők alakítják náluk a tehetségképet.

A különböző típusú deficitek sajátosságai mentén az alábbi eltérő tehetségek csoportjait azonosíthatjuk:

1. Szociokulturálisan hátrányos helyzetű tehetségek.
2. A neurológiai alapú teljesítmény- és viselkedészavarok, valamint magatartászavarok csoportja.
3. Érzékszervi, mozgásszervi fogyatékkal élő tehetségek.
4. Az autista tehetségek és a tehetséges értelmi fogyatékosok csoportjai.

A normál tehetségeknél előforduló magatartászavarok minőségükben különböznek az itt említett csoportokban felelhető jelenségektől. Az organikus okokra visszavezethető anomáliák mást jelenthetnek. Például a hiperaktivitás olyan viselkedészavar, amelynek hátterében neurológiai rendellenesség áll, és speciális terápiával kezelhető. A magatartászavar ezzel szemben a környezet hosszan tartó negatív hatására jön létre. Fő jellemzője a gátlástalan viselkedés, az akaratlagos kontrollnélküliség, ami a képességeket nem érinti.

Érdemes azt is megemlíteni, hogy a magatartászavar a tehetségre jellemző képességekkel társulva a társadalom ellen irányuló formában ugyan eljuthat kiemelkedő teljesítményig, de ez nem felel meg a tehetség értékkritériumának. Az antiszociális cselekedet más kategóriát jelent.

A magatartászavarok kialakulásának prevenciójában nagy szerepe lehet a sajátos nevelési igényű, a beilleszkedési, magatartási és tanulási zavarokkal küzdő gyerekek ellátásának, azáltal, hogy képességeiknek megfelelő szintű foglalkozásokat, illetve fejlesztéseket biztosítunk.

A TEHETSÉGES GYEREKEK MAGATARTÁSA ÉS KONFLIKTUSHELYZETEI

A tehetségek viselkedését a környezet eltérően ítélni meg. Ugyanaz a viselkedési forma elutasításra vagy elfogadásra is kerülhet. Nagyon gyakran a szülők, a nevelők, a kortársak toleranciáján múlik, hogy a szokatlannak tűnő megnyilvánulásokat mennyire képesek még elviselni. Szélsőséges esetben a környezet komoly zavarként azonosítja az előforduló viselkedéseket, a képességek elmaradását vagy korábbi megjelenésüket.

Az átlagosnak számító fejlődési sajátosságoktól való eltérés megnehezítheti a környezet egésze számára az alkalmazkodást, nemcsak a család, de a pedagógiai intézmények nem megfelelő elvárásai szintén közrejátszanak ebben. Az ilyen problémák pedig elhúzódó konfliktusokat eredményezhetnek, amelyek kedvezőtlenül befolyásolják a gyermek kiegyensúlyozott személyiségfejlődését és a környezet segítő szándékának célba érését. Különösen igaz ez a korai gyermekkorban, amikor még a verbális kifejezőképesség fejletlen, és sok mindenre csak következtetni lehet. A felnőttek félreérthetnek vagy figyelmen kívül hagyhatnak fontos részleteket a gyermek viselkedésében.

A képességek fejlődésének egyenetlensége aggodalommal töltheti el a szülőket. A gyorsabb érésnek köszönhető képességbeli megnyilvánulások vagy éppen az elmaradások kétségbeesítőek lehetnek. A nagyon egyéni szükségleteket olykor nem tudja vagy csak nagy nehézségek árán képes tolerálni a környezet. Az impulzivitás, a fokozottabb aktivitás szintén kihívást jelent a környezet számára. A kisgyermek intenzív érzékenységének következménye lehet az inadekvát, túlzó reaklási forma. Az intenzívebb érdeklődés furcsa szokásokat alakíthat ki.

További konfliktusforrás lehet a napirend kialakulása és az életkorral adódó szükségyszerű változása körüli nehézségek, amikor például a kisgyermek szélsőséges aktivitási és pihenési igényét, valamint az anya elvárásait valamilyen szinten egyensúlyban kell tudni tartani. A környezet elfogadó és megértő attitűdjének így már a legkorábbi időszakától kezdve működni kell.

A személyiség fejlődésének zavarát gyakran a környezet idézi elő azzal, hogy nem megfelelően értelmezi a tehetségek igényeit, így a problémák valóban olykor a megbetegedés irányába is elvihetik őket. Ugyanakkor Terman kutatási eredménye is inkább arra utal, hogy a kiemelkedő képességű fiatalok az átlag populációnál egészségesebbek, és kevesebb köztük a pszichiátriai beteg. Különlegességük azonban növeli a veszélyeztetettségüket.

Gyarmathy Éva (2012) szerint a tehetségnek öt olyan eleme van, amelyek a későbbiekben potenciális alapot képezhetnek a kiemelkedő alkotásokhoz. Ezek a következők:

1. divergens gondolkodás,
2. intenzív ingerelhetőség,
3. szenzitivitás,
4. éles felfogóképesség
5. és belső vezérlő elv.

Ezek a tehetségpotenciál-komponensek azonban külső és személyen belüli konfliktusokat generálhatnak.

A divergens gondolkodás lehetőséget ad a világ eseményeinek szokatlan látásmódjára, újszerű kérdések megfogalmazására, amit a környezet feleslegesnek, akadékoskodásnak tarthat. Az intenzív ingerelhetőség következménye lehet az ingerekre történő erőteljesebb reagálás, a fokozott érdeklődés és például az intenzívebb sírás is. A fokozottabb érzékenység sértődést, elutasítást, kirekesztést, az idegenség érzését hozhatja el. A gyors felfogóképesség türelmetlenségbe, korlátokba ütközhet, és az örökös meg nem értettség felé sodorhatja az egyént. A belső vezérlő elv létezése pedig a többséghez történő alkalmazkodás zavarát eredményezheti, aminek következményeként nemcsak a betartandó külső szabályok kerülnek elutasításra a tehetség részéről, hanem a változást ígérő segítségnyújtás is.

A tehetséges gyerekek többszempontú fokozott érzékenysége intellektuális, érzelmi, érzékszervi és képzeleti téren egyaránt megnyilvánulhat. Az átlaghoz viszonyítva nagyobb mértékben mutathatnak neurotikus jegyeket: belső konfliktusokat, szorongásokat és ön-értékelési problémákat.

Freeman kutatásainak eredményei szintén alátámasztják, hogy a tehetséges gyerekek érzékenyebbek, érzelmileg sérülékenyebbek, kiegyensúlyozatlanabbak lehetnek társaiknál. Vannak olyanok közöttük, akik introvertáltabbak, személyiségjegyeik alapján gátlásosabbak. (Dávid, 2008)

Gefferth Éva és Herskovits Mária (2004) munkájukban 7 olyan csomópontot határoznak meg, amely kapcsán a tehetséges gyermek viselkedése a környezete számára problémát, nehézséget okozhat.

1. Sokoldalúság – szétszórtság. A tehetséges gyerekekre jellemző, hogy minden érdekli őket. Ennek az lehet a következménye, hogy felületesek maradnak, nem tudnak elköteleződni egy terület mellett. Bár óvodáskorban és kisiskoláskorban ez a viselkedés elfogadhatónak mondható, ugyanakkor a későbbiekben elengedhetetlen, hogy a fiatal a kiemelkedő képességeiből erényt kovácsoljon, és a külvilág számára is értékelhető teljesítményt érjen el. Ez pedig csak az célirányos elköteleződéssel, a Renzulli elméletben is megfogalmazott motiváció létezésével valósulhat meg. Az elköteleződés hiánya és a túlvállalás azt okozhatja, hogy a gyermek szétszórttá, felületesé, figyelmetlenné válik, és magatartási problémák jelennek meg nála.

A teljesítés kudarca miatt aztán igazi rendbontóvá, rosszködővé válhat, vagy a másik megoldást választva belső fantáziavilágába menekül.

2. Az unalom. A tehetséges gyerekek gyakran unatkoznak, mivel a közvetítésre kerülő ismeretek nem kötik le a figyelmüket. Gyakran lassúnak tartják az oktatás menetét, míg az átlagos társaiknak több ismétlésre van szükségük, addig ők már szeretnének valami mással foglalkozni. A nem elégséges követelmények kényelmessé tehetik őket. Sok tehetségre igaz, hogy képességei alatt teljesít, mert unja a foglalkozásokat, azokban nem vesz részt, és egy idő után úgy tűnhet, hogy tanulási nehézségei vannak.

3. Türelmetlenség és érdektelenség. A tehetséges gyerekek türelmetlenek lehetnek a gyakorlást, ismétlést igénylő feladatokban. A részletek sem kötik le mindig a figyelmüket, ezért gyakran hibákat vétnek, és átsiklanak az egyébként fontos kérdéseken. A tehetséges gyerekek fejlődését nagyban veszélyezteti, ha azt tanulják meg, hogy nem kell erőfeszítéseket tenni.

4. Túlterhelés. A követelmények megállapításánál a másik véglet a túl magas elvárás-

sok kijelölése. Bár a tehetséges gyerekeknek általában jó a teherbírásuk, szorgalmasak, kitartóak, és elmélyülten tudnak foglalkozni az érdeklődési körükhöz illeszkedő tevékenységekkel, ugyanakkor nekik is szükségük van a feltöltődésre, pihenésre, kikapcsolódásra. Minden gyermeknek ingadozó a teljesítménye, és ez igaz a tehetségekre is: nem mindig tudják a képességeik maximumát nyújtani. A környezet biztatása, ösztönzése mindenképpen segítséget jelenthet, azonban hosszabb távon a reális célok, feladatok kijelölését a fiataloknak kell tudniuk kézben tartani.

5. Alulteljesítés. A gyerekek olykor képességeik alatt teljesítenek, aminek hátterében tanulási zavarok, szociokulturális hátrányok, motivációs okok és a családi szocializáció problémái állhatnak. Crocker a korábban alulteljesítő, de később kimagasló teljesítményt elérő tehetségeknél két összetevőt emel ki. Szerinte legtöbb segítséget ebben az esetben a támogató attitűddel rendelkező pedagógus és az intézményen kívüli sikerélményt biztosító tevékenységek végzése jelentheti.

6. Elszigetelődés a társaktól. A tehetséges gyerekeknél feltűnőbb lehet, hogy nem tudnak beilleszkedni a társaik közé. Gyakran a többiek éppen a tehetségterületükön megmutakozó többlettudásuk miatt nem akarják befogadni őket. A közösség olyan elvárást, normát alakít ki, amelyet az egyén nem képvisel, ez pedig megbélyegzést, kirekesztést vonhat maga után. Ugyanakkor a tehetséges gyerekek gyakran a nem kívánatos tulajdonságaik, viselkedésük miatt nehezebben közeledhetnek a kortársaik felé. Fölényes, türelmetlen, szélsőséges esetben idegesítő megnyilvánulásaik lehetnek. Ebben a helyzetben is a megfelelő pedagógiai megoldásmódok sok konfliktust elegyengethetnek.

7. Egyenlőtlen fejlődés. Korábban utaltunk már arra a tehetségesekre jellemző fejlődési sajátosságra, amit disszinkronitásnak hívunk. A különböző képességterületek színvonalának jelentős fluktuációja súlyos problémákat hozhat az egyén és a külvilág számára. Az intellektuális érettség gyengébb szintű szociális fejlettséggel párosulhat, aminek következtében a társak nem tekintik a tehetséges gyereket partnernek. A tehetségek folyamatosan megtanulhatják saját egyenlőtlenségeiket kezelni, illetve a környezet is fokozatosan egyre jobb alkalmazkodást tanúsíthat. Az alábbi példa jól szemlélteti ezt a konfliktushelyzetet: „Amikor Kati 8 évesen két 12 éves gyerekkel együtt kezdett el angolul tanulni, a nagyok sokat gúnyolták, nyugtalan, fegyelmetlenül viselkedése miatt. Kati felugrott, az asztal alá bújt, a kutyával játszott – egyszóval kisgyerekesen viselkedett. Csodálkozással és zavarral vették észre azonban – a tanár tapintatos segítségével –, hogy az ugrándozó kicsi mindent megtanul, leckéi hibátlanok, sokszor helyettük is ő mondja a jó választ. Néhány hónap alatt összecsiszolódtak. A kicsi sokat átvett a nagyok érettebb viselkedéséből, azok meg elnézően nevettek, ha Katiból elő-előtört a kisgyerek.” (Geffert-Herskovits, 2004. 44.)

ÖSSZEZÉS

A tehetséges gyerekek sajátos személyiségkomponenseiknek és fejlődési jellegzetességeiknek köszönhetően markánsabb intraperszonális és interperszonális konfliktusokat élhetnek át. Egyrészt az a tudás, hogy olyan kiemelkedő adottságokat és képességeket birtokolnak, amelyek értékes teljesítményt hozhatnak, nagyobb fokú változásra kész-

teti őket saját személyiségükkel, személyiségükben rejlő energiájukkal, lehetőségeikkel szemben. Meg kell ismerniük és el kell tudniuk fogadni saját táalentumukat, mégpedig úgy, hogy közben elsajátítják a vele való bábni tudás képességét. Ebben a folyamatban akkor történhet pozitív irányú elmozdulás, ha a tehetségek fejlődésében egyaránt érvényesülhetnek a belső igények és a környezethez történő sikeres alkalmazkodás: az egészséges perszonalizáció és szocializáció. Másrészt pedig a környezet felől szintén kívánatos a tehetségekhez fordulásban a tudatosabb viszonyulás, a különbözőség elfogadása, megértése, és a szükségszerű segítségnyújtás. A tehetségek általános érvényű és sajátos fejlődési összetevői felhívják arra is a figyelmet, hogy az életkori periódusok igényei más és más formáját jelenthetik az alkalmazkodásnak.

Az alkalmazkodás mindkét fél számára, tehát a tehetséges gyerek és a környezet részéről is a megszokotthoz képest nagyobb mérvű változást kíván. Nemcsak az egyénnek kell tudnia megbirkózni saját lehetőségeivel, hanem a környezetnek is. Az érintett szülők, pedagógusok és kortársak ezért kitüntetett helyzetbe kerülnek.

A tanulóanyagban érintett kérdéskörök kellően ráirányítják azokra a problémákra a figyelmet, amelyek a tehetséges gyerekek és a környezetük között konfliktusokat jelenthetnek. Ezeknek a helyzeteknek a kezeléséhez olykor a bevált pedagógiai beavatkozások már nem elégségesek. A gyerekeknél nevelési-oktatási nehézségek, illetve magatartási problémák adódhatnak. A rendelkezésre álló kutatási eredmények adatai azonban arra utalnak, hogy a tehetségeknél jellemzően normal viselkedésségként, nem pedig patológiás megnyilvánulásként értelmezhetők ezek az eltérő viselkedések, és inkább a nem megfelelő környezeti reagálások tartják fenn a rendellenesnek vélt tüneteket. A tehetségek érzékenysége, sérülékenysége, öntudatossága és egyéb személyiségbeli sajátosságai nehezíthetik a környezet szereplőinek viselkedését, ugyanakkor nem törvénytörő, hogy megoldatlan és hosszan elhúzódó konfliktusok adódjanak.

A súlyosabb szintű magatartászavarként azonosítható megnyilvánulások a népesség teljesebb körére kiterjedhetnek. A tehetség kategóriája ugyancsak érinti a teljes népességet. A normal viselkedéstől való eltérések mértéke és az előfordulási mutatók alapján különböző patológiai csoportok definiálhatók. A klinikai területen a rendellenességeket megfelelően azonosíthatjuk. A tehetség, illetve a tehetségígéret kategóriája a személyek olyan csoportját jelenti, amely ettől elválasztva jelenik meg, így a tehetségek is a többséghez hasonlóan besorolhatók más kategóriákba, például az eltérő viselkedési jellemzők alapján a rendellenességek közé, a magatartászavarral küzdők vagy a beilleszkedési zavarokat mutatók csoportjába, de ez egyáltalán nem törvénytörő.

Amint a tanulóanyagban kitértünk rá, a kettős különlegesség, a sajátos nevelésű igényű, valamint a tanulási, beilleszkedési és magatartási zavarokat mutató tehetséges gyerekek további körülmények között igényelnek, amely során a környezet összetett professzionális alkalmazkodása még inkább indokoltabbnak tűnik.

A tehetségeknél főként az iskoláskortól kezdve lehetnek kiugróak a magatartásbeli eltérések. A problémás viselkedések megjelenésében azonban már a korai gyermekkorban, az óvodáskorban is tapasztalhatók olyan változások, amelyek a környezet számára még nagyobb kihívást jelentenek, még átgondoltabb alkalmazkodást igényelnek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh László (2007): Elméleti kiindulási pontok tehetséggondozó programokhoz. In: <http://tehetseg.hu/mi-tehetseg/> (2015. 02. 02.)
- Csikszentmihályi M. (1997): Flow. Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csikszentmihályi Mihály – Kevin Rathunde – Samuel Whalen (2010): Tehetséges gyerekek. Nyitott Könyvműhely, Budapest.
- Dávid Imre (2008): A tehetség azonosításának elméleti háttere és gyakorlati nehézségei a hazai gyakorlat tükrében. In: Balogh László – Koncz István: Kiterjesztett tehetséggondozás. PEM Tanulmányok, Bp. 23–36.
- Gefferth Éva – Herskovits Mária (2004): Csak keresni kell... A tehetséges gyerekekről nevelőknek. Trefort Kiadó.
- Gyarmathy Éva (2006): A tehetség. Fogalma, összetevői, típusai és azonosítása. ELTE EÖTVÖS Kiadó, Budapest.
- Gyarmathy Éva (2012): A tehetség. Háttere és gondozásának gyakorlata. ELTE EÖTVÖS Kiadó, Budapest.
- Gyarmathy Éva (2013): Egyenlő hozzáférés biztosítása az SNI-s, BTM-es és alulteljesítő fiatalok életében. Sajátos nevelési igényű, valamint a beilleszkedési és tanulási zavarokkal küzdő tehetségek legfőbb érintett csoportjai. In: H. Nagy A. (szerk.): Szakmai ajánlások pszichológusoknak a tehetséggondozáshoz. MTSZSZ. 35–42. http://tehetseg.hu/sites/default/files/konyvek/geniusz_29_kotet_net2.pdf (2015. 02. 13.)
- Herskovits Mária (n. é.): A tehetség felismerése. In: Ranschburg J. – Popper P. – Vekerdy T. – Herskovits M.: Jövönk titka a gyerek. Saxum Kiadó Bt., 141–167.
- Herskovits Mária (2000): A tehetségfejlesztés útjai és tapasztalatai külföldön. In: Balogh L. – Tóth L. (szerk.): Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből I. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 300–310.
- Kun Miklós – Szegedi Márton (1996): Az intelligencia mérése. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mező Ferenc (2008): Alulteljesítő tehetségek. In: Balogh L. – Koncz I.: Kiterjesztett tehetséggondozás. PEM Tanulmányok, Bp. 145–160.
- Mirnic Zsuzsa (2014): A tehetség mibenlétére vonatkozó koncepciók: elméleti háttér. In: Bagdy E.– Kövi Zs. – Mirnic Zs.: A tehetség kibontakozása. Helikon Kiadó, Bp. 38–57.
- Mönks, F. J. – Ypenburg, I. H. (1998): A nagyon tehetséges gyerekek. Akkord Kiadó.
- Ranschburg Jenő (2004): Gepárd-kölykök. Gondolatok a tehetségről. In: Ranschburg J. – Popper P. – Vekerdy T. – Herskovits M. (n. é.): Jövönk titka a gyerek. Saxum Kiadó Bt., 7–70.
- Nagy Jenőné (2010): Szemléletváltás az óvodapedagógiában, tehetséggondozás: Nemzeti Tehetség Program. Raabe Tanácsadó és Kiadó Kft., Bp. 1–20.
- Nagy Jenőné (2011): A tehetséggondozás bevezetéséhez szükséges fogalmak és azok értelmezése az óvodai nevelés tükrében. Raabe Tanácsadó és Kiadó Kft., Bp. 1–24.
- Tóth László (2000): Tehetség-kalauz. Kossuth Egyetem Kiadó, Debrecen.
- Winnicott, D. W. (2004): A függőségtől a függetlenség felé az egyéni fejlődés során. In: Winnicott, D. W.: A kapcsolatban bontakozó lélek. Válogatott tanulmányok. Szerkesztette: Péley B. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. 133–140.